

244 ÚJPEST

Egy füles korszó a bronzkorból, öt sötét színű csupor a vaskorból, kelta sírurna, római erődítmény néhány köve és egy pontos adat: a honfoglalás idején Megyert már Megyernek hívták. A későbbi századok írásos emlékei is őrzik e telep nevét. Lakói halászzattal, kosárfonással, agyagedény-égetéssel foglalkoztak. A török uralom alatt elpusztult, s a névvel, majd csak az 1700-as évekből származó határkövön találkozunk, de kibővítve, *Káposztás-megyerre*. Ebben az időben már állt a megyeri csárda. A török kiűzése után Csekonics gróf főtá uradalmához tartozott ez a pusztaterület, 1808-ban került, vásárlással, a Károlyi grófok birtokába. És itt kezdődik jóformán a semmi-ből a későbbi Újpest születése.

Józan gazdasági megfontolások vezették a Károlyi családot, amikor az István-hegyet — a mai Attila, Főti, Váci és Tánácsos utcák határolják — szőlőtelepítési céllal, 1830. április 15-én kihasította a megyeri pusztából és szerződéssel bérbeadta vállalkozóknak. Mildemberger Márton budafoki serfőző az első telepes, az első háztulajdonos és a következő évben szervezett hegyközség első bírája is. Alig tíz év, s az Újmegyeri pusztá legelője is benépesül. E futóházmokos vidék mezőgazdasági termelésre alkalmatlan volt, de nem község-

alapításra. A Duna közelsége biztosította az olcsó víziutat, itt futott a pest—váci országút és ebből ágazott ki a Palota felé vezető út. Vonzóvá tette e tájat a Károlyiakkal kötött bérleti szerződés néhány, viszonylag haladó pontja is, mint az ipar- és kereskedelmi szabadság és a vallásszabadság. A szerződés minden megkötés nélkül engedélyezi bármilyen gyár alapítását és bármilyen ipar gyakorlását. Nem engedélyezi viszont a cshalapítást. A község vezetésére minden házbirtokos választható, vallásra és nemzetségre való tekintet nélkül. A vagyontalan polgárt eleve kirekesztette a házbirtokosi rétegből a szerződés egyik pontja, amely minden telektulajdonos számára kötelezően előírja 100 ezüst forint kaució letételét. És befejezésül még egy érdekesség: minden letelepedő család éves bérletet köt az uradalommal (később örökhaszonbérletet), s a bérleti díj 30 évenként automatikusan emelkedik 25 százalékkal. Tehát a Károlyi-család nem adta el a földet, s így az a különös jogi helyzet létezett 1945-ig, hogy egy iparilag fejlett, rendezett tanácsú város bérleti viszonyban állt a földbirtokossal.

Az alapítási oklevél még Újmegyer „gyarmatnak” nevezi a települést, de előfordul a szövegben Kismegyer és Újkáposz-

tásmegyer is. Újpest neve nyomtatásban először 1838-ban olvasható a Jenlenkorban, az árvíz sújtotta községek között.

Bár az alapító oklevél egyáltalán nem tekinthető írásos támadásnak a fennálló rend ellen, kétségtelenül lépés a polgárosodás útján. A kedvező körülmények szívóhatását jelzik a kereskedelmi tőke jelentkezése. Mildemberger serfőzdtől alapít, a Löwy testvérek talpbőrgyárat. Neuslosch Izsák az első fakereskedő, De ez csak a kezdet, a népesség nagyobb hányada a céhekből kiszorult önálló kiskereskedő és kisiparos. Ugyanakkor érdekes jelenség, hogy már a század közepén is az asztalosipar Újpest legjellegzetesebb iparága.

A fejlődésnek újabb lendületet ad a 67-es ki-egyezés. A századfordulóra az ország iparában Pozsony, Budapest, Temesvár után a negyedik helyen Újpest szerepel. A lakosság száma az alapítólevél évében 223, a századfordulóra már 42 ezer. És még mindig csak nagy-község.

Viharos fejlődés, de nem volt híján a társadalmi viharoknak. A századforduló idején már szétfoszlott az idilli hangulat, amely belengte az Istvánhegy szőlőit és a környék kerthelyiséges vendéglőit, ahová szivesen kirándultak a pesti polgárok. A századfordulóra e tájat már a bőr-, enyv-, ecetgyárak illata lengte be. Meg a téli kikötő állóvize, amit a város szennyvize tovább fertőzött. A kikötő terve

már Szecsenyiné is felvetődött, de ennél tovább ő nem jutott. 1856-ban kezdődött az építés, amikor az államkincstár az újpesti Duna-partot kisajátította. Zsilip nélkül épült, a víznek nem volt jó kapcsolata a Nagydunával. A szörnyű bűz, s a romlott víz, amely fertőzte a kutakat, növelte a városban a járványveszélyt. Ez ügyben még Jókait is interpellált a belügyminiszterhez.

De nemcsak a jó levegő tűnt el a század végére, eltűntek a takaros présházák, a kertés vendéglők, s a helyükre bérházak kerültek. Az uradalomtól bérbe vett telkeken a cél: minél több lakás építése. Az eredmény: a lakások háromnegyede egy helyiségből, vagy szobakonyhából állt. Ezek után természetesen, hogy országos összehasonlításban Újpest vezetett a csecsemőhalandóságban.

Fokozatosan eltűnt az alapítást követő évtizedek szinte patriarkális kapcsolata a mesterek és a mesterlegények között. Kiszorította a gyáripar rideg, személytelen kizsákmányolása. A napi munkaidő 10—12 óra, de a sütopparban 16—18.

Ilyen volt a kép Újpesten a kilencszázas években, amit a korabeli írások alapján rajzoltunk fel.

Bár csak 1907-ben emelkedik a törvényhatósági joggal felruházott város rangjára Újpest, valójában már hosszú idő óta az ország legvárosiasabb nagyközsége. Bizonyításul néhány tény: 1865-ben

lóvasút köti össze Újpeste Rákospalotával és Megyerrel. 1894-ben villamosították a lóvasút vonalait. A Budapest—Esztergom vonalon épül 1893—1896 között a 900 méter hosszú Összekötő-vasúti hid. 1846-ban a Budapest—Vác közötti vasútépítéssel Újpest vasútállomást kap. A város első nyilvános kórháza 1895-ben, gyermekkórháza 1907-ben nyílik meg. 1833-ban megkezdí működését az első királyi postahivatal.

Az első jelentős tömegmozdulást még az indulatok spontán robbanása jellemezte. A község egyik lakosa, Imre Mihály és családja ellenszégült a végrehajtónak, mire a községi börtönbe vitték, ahol nem sokkal később felakasztva találták. Hír kelt szárnyra, hogy a vármegyei pandúrok kizsákmányolták halálra, s a temetés után a felháborodott tömeg ostrom alá vette a község házat, lerombolta, felgyújtotta, s megverte a pandúrokat. A másik jelentősebb esemény, amiről a Tánácsis szerkesztette Aranytrombita ad hirt 1869-ben: *Újpesten megalakult az önszolgáló munkásegylet*, 1880-ban a Magyarországi Általános Munkáspárt alakuló kongresszusán az újpesti munkásság is képviseltette magát. Rá tíz évre kezdte működését az Újpesti Munkásképző Egylet, s 94-ben alakul a Magyarországi Szociáldemokrata Párt újpesti csoportja. A századforduló és az első világháború között a krónika

69 szájról tud, amelyben tízezer munkás vett részt.

Jelentős dátum: 1909, az ország első munkásotthonának kapunyitása. Mivel ebben az időben munkásszervezet nem lehetett jogi személy, az építkezésre, az ingatlanvásárlásra, a hitelügyletek lebonyolítására Újpesti Munkásotthon Szövetkezetet alapítottak. A Gyár utca 41. számú ház lett a Munkásotthon, ma is ott van, s az utca a felszabadulás után nevében is viseli ezt a tényt.

És itt, sajnos, meg kell állni. Az újpesti munkásmozgalom története terjedelmes kötetet kívánna.

Ezzel egy cikk lehetőségei nem versenyképesek, de annyi talán még belefér, hogy amit 1886-ban kérényben kért Újpest lakossága az akkori belügyminisztertől — hogy a várost csatolják Pesthez —, azt a kérést 1949-ben teljesítette az országgyűlés, amikor a Nagy-Budapest megvalósítását kimondó törvényt elfogadta. Száz év alatt felépült Újpest és napjaink sürgető feladata *újból felépíteni*. Bár új lakótelepek épültek az Árpád úton, a Ságvári úton, a Papp József téren, az Attila úton, a Városkapunál, s épül a Pozsonyi úti lakótelep, még ma is földszintes az újpesti lakóházak 90 százaléka. Az elavult vízhálózat teljes felújítása, a gázellátás bővítése, a távfűtés kiépítése, az üzlethálózat fejlesztése, a jelen legsürgősebb feladata.

Pesold Ferenc